

STRAH, PANIKA I HRABROST KAO PSIHOLOŠKO-SOCIOLOŠKE KATEGORIJE

»Od panike do junaštva samo je jedan korak« — Von Licheternstern

Ima se utisak da se strah, panika i hrabrost međusobno pojmovno i fenomenološki isključuju i nemaju ničeg zajedničkog. Stoga se u naučnoj, filozofskoj i umetničkoj literaturi ove pojave ljudskog reagovanja, ponašanja i doživljavanja obično zasebno obrađuju. Ovaj pristup njihovoj obradi metodološki se razlikuje od uobičajenog. Pokušaćemo da ih analiziramo u jednoj tematskoj celini, vodeći računa o njihovom poreklu, motivima i fenomenologiji ispoljavanja u situacijama psihičkog interesa.

Iako se etimološki ove psihološko-sociološke kategorije isključuju i nalaze na suprotnim polovima široke skale tipičnih obrazaca ljudskog reagovanja i ponašanja u stres-situacijama, one ipak u sebi sadrže zajedničke karakteristike. Pre svega, čovek doživljava strah kao neprijatno duševno stanje i reakciju na pojavu opasnosti, dok je hrabrost celishodno i usmereno suprotstavljanje takvoj opasnosti. Strah se može shvatiti i kao motiv koji rađa neprijatne emocije i podstiče ugroženu osobu da izbegne opasnost, dok je hrabrost složena odbrambena funkcija ličnosti u uslovima iznenadno doživljenog psihičkog stresa. I jedna i druga pojava su afektivno obojene i propraćene snažnom psihičkom napetošću.

Strah i panika svojim poreklom, evolucijom, unutrašnjim psihološkim doživljavanjima i spoljašnjim manifestacijama postepeno dovode čoveka u stanje duševne poremećenosti, neprilagođenosti u iznenadnim, vanrednim situacijama. Hrabrost je nasuprot tome protivteža svemu tome i izražava u aktivnosti, borbenosti, otporu, vitalnosti i drugim pozitivnim svojstvima ličnosti u situacijama psihičkog stresa. Hrabrost u sebi sadrži sintezu svih ovih pozitivnih svojstava ličnosti da uspostavi poremećenu emocionalnu ravnotežu i da se istovremeno zaštititi od navale neprijatnih doživljaja, straha i panike.

1. MANIFESTACIJE STRAHA U VANREDNIM SITUACIJAMA

U vanrednim situacijama psihološke i fiziološke manifestacije straha prisutne su kod svake psihički normalne osobe. Granice između normalnih i psihopatoloških reakcija ličnosti koje su izazvane iznenadnim akutnim doživljajima straha nisu sasvim odvojene niti ih je moguće jasno postaviti. Strah i njegove manifestacije se različito tumače. Shvatanja filozofa, psihologa, pravnika i lekara o ovom problemu mogu se grupisati u dve osnovne kategorije. Prva, koja strah shvata kao urođenu, instinktivnu i nagonsku emociju ili primaran motiv. Za dokaz se navode brojni primeri. Ističe se da je strah kao primarna emocija, nagon i motiv samoodržanja prisutan kod malog deteta kao odbrambena reakcija ako gubi podlogu na kojoj se nalazi. Međutim, očigledno je i prisustvo straha kod životinja kao instinkta samoodržanja i odbrane u svim situacijama kada je ona ugrožena i nailazi na opasnost. Drugi autori smatraju da je strah emocija i motiv koji se stiče kroz proces socijalizacije ličnosti u rešavanju konfliktnih i frustracionih životnih situacija. I jedno i drugo shvatanje u osnovi se ne može u potpunosti prihvatiti ali ni odbaciti. Međutim, možda je najbolje zauzeti kompromisni stav i govoriti o strahu kao urođenoj emociji, ali i emociji koju stiče svaka ličnost kroz svoj razvitak.

Mnogi autori pokušavaju da definišu pojam straha.¹ Bruso kaže da je strah odbrambena reakcija izazvana »nagonom samoodržanja prema spoljnim ili unutrašnjim činiocima koji teže da unište jedinku«. MecDugal govori o strahu kao jednom od primarnih motiva ličnosti, kao što je glad ili polni nagon. Marksistička psihologija smatra da se strah kod ličnosti ne može svoditi samo na nagonsku komponentu, iako se njegov značaj ne može osporavati. Ona polazi od stava da je čovek svesno, društveno biće koje ima dva osnovna svojstva: individualnost i društvenost. Strah se kod čoveka javlja zbog opasnosti za svoju egzistenciju, a motiv i priroda pojave straha je težnja za samoodržanjem. Međutim, kod čoveka se strah javlja i zbog toga što ne zna da li će biti u stanju da kao društveno biće uspešno odgovori obavezama prema sebi, bližoj okolini i društvu. Prema tome, čovek ne doživljava strah samo kao biološko biće, već i kao društveno biće. U protivnom, ovu pojavu bismo veoma uprostili i ne bismo mogli da istaknemo razlike između straha kod čoveka i životinje, koje nesumnjivo postoje.

Postoje različiti pokušaji klasifikacije straha: prema poreklu, intenzitetu, posledicama i sredini u kojoj se ispoljava. U savremenoj

¹ Ribio, Bruso, Rubinštaj, Sula, Kornilov, MecDugal.

psihijatrijsko-psihološkoj literaturi strah se često tumači prema svojoj genezi. Prema intenzitetu postoji podjela na običan strah, strepnju, zabrinutost i užas. Govori se i o objektivnom i zamišljenom strahu, zatim o kolektivnom i individualnom. Posebno se nailazi na teškoće kada se strah diferencira sa aspekta vojnih potreba i etike. Strah koji se javlja kod vojnika u borbi etički je opravdan ako se ne kosi sa osnovnim moralnim, socijalnim normama, stavovima i potrebama u odbrani zemlje, ako nije motivisan izdajstvom, dezerterstvom, kukavičlukom, simulacijom i izbegavanjem borbe.

2. PSIHOLOŠKO-FIZIOLOŠKE MANIFESTACIJE STRAHA

Strah kao neprijatno doživljena emocija ima svoje psihološke i fiziološke manifestacije. Ova emocija prati čoveka kroz čitavu njegovu evoluciju i u suštini ga upozorava na opasnost. Kako je strah neprijatno emocionalno doživljavanje svojstveno svakoj normalnoj osobi kada je ugrožena, onda je potrebno da se što svestranije upoznaju njegove psihološke zakonitosti, oblici ispoljavanja i metode suzbijanja. Nužno je postaviti granicu između realnog i irealnog straha. Ako ličnost doživljava strah u relacijama objektivnih odnosa i pojava, onda je on svojstven svakom normalnom čoveku. Međutim, ako je strah nestvaran, zamišljen, osoba reaguje abnormalno, psihopatološkim reakcijama. Ona se plaši onih situacija i objekata koji kod prosečno duševno normalne osobe ne izazivaju strah.

Radi ilustracije ističemo neke od tih reakcija. U patološke reakcije straha spada strah od mraka, zatvorenog prostora, visine, raznih bolesti itd. Smatra se da je osnovni izvor strahovanje čoveka naše kulture i civilizacije od smrti i ranjavanja. Ovo strahovanje je realno ako je osoba doživela akutnu psihotraumu. Svaka ličnost kroz svoj razvitak i socijalizaciju stiče šemu o svom telesnom i psihičkom integritetu. Doživljena psihotrauma u opasnim i katastrofalnim situacijama pored straha od smrti izaziva u čoveku i sekundarni strah od gubitka telesne šeme i mogućnosti ranjavanja. Time se može da objasni i ponašanje osobe koja u momentu atomske eksplozije nagoni štiti one delove tela koji su za nju od životnog značaja, kao što su glava i polni organi.

U situacijama opasnosti osoba se fiziološki i psihološki priprema za akciju i borbu. Na sličan način reaguje i životinja ako je neposredno ugrožena. Mačka zauzima aktivan stav, nakostreši dlaku i priprema se za odbranu, kako bi se uhvatila u koštac sa protivnikom, a ako proceni da je slabija, priprema se za bekstvo. Čovek se ponaša

na sličan način, procenjuje intelektualno situaciju, a zatim donosi odluku. U tom trenutku je preplavljen unutarnjim, neprijatnim doživljavanjima, čiji se simptomi vide u njegovom spoljnjem izgledu i ponašanju. U narodu je odavno odomaćen izraz da su u strahu velike oči. Ovo je simbolično rečeno ali za to postoje fiziološki razlozi. Osoba tada zaista ima proširene zenice zbog fizioloških procesa u organizmu, stimulativnog delovanja adrenalina na autonomni nervni sistem. Fiziološka stanja organizma praćena su povećanim lučenjem endokrinih žlezda i drugim procesima koji povećavaju potrošnju šećera i energetske rezerve u krvi čoveka. Fiziološki simptomi straha ispoljavaju se promenama u telesnim funkcijama (disanja, krvotoka, sekrecije probavnih organa, mišićnog i drugih sistema). Promene disanja se manifestuju u izmenama ritma koji može biti isprekidan, otežan ili produbljen. U kardiovaskularnom sistemu one se ispoljavaju stezanjem krvnih sudova, u povećanom pritisku, lupanju srca ili njegovom isprekidanom radu.

U tim situacijama funkcije sekretornih žlezda se povećavaju ili smanjuju izlučivanjem suza, znoja i drugih produkata metabolizma. Simptomi gastrointestinalnih organa su stezanje jednjaka, zaustavljanje lučenja, ispoljavanje grčeva, gubljenje apetita i nekontrolisano mokrenje. Na mišićnom i kožnom sistemu dolazi do drhtanja ruku, bledila lica, širenja zenica, smanjenja i povećanja mišićnog tonusa i sl. Efekat emocije straha u stanjima snažnih psihotrauma na ispoljavanje fizioloških promena može se uočiti na ovom primeru. Za vreme bombardovanja gradova u drugom svetskom ratu dešavalo se da od straha za nekoliko časova osobama posedi kosa, obole od šećerne bolesti ili gušavosti.

Podaci uzeti iz knjige američkog vojnog psihologa Dolanta o ispoljavanju fizioloških i psihopatoloških manifestacija grupe američkih vojnika u drugom svetskom ratu pokazuju da je 75% osećalo spuštanje u stomaku, 58% jako kucanje srca, 59% bolove u stomaku, 56% drhtanje i treperenje, 56% hladno znojenje, 53% nadutost u stomaku, 51% osećanje slabosti i nesvestice.

Prema jednoj anketi,² navode se podaci o fiziološkim i psihološkim manifestacijama straha u borbi kod boraca NOR. Učesnici u borbi su osećali i ispoljavali: uznemirenost, slabost i malaksalost, znojenje, poremećeno disanje, bledilo lica, lupanje srca, promene glasa, drhtanje ruku i nogu, mokrenje itd.

² Autor pukovnik Vuko Mihajlović.

3. PSIHOLOŠKI EFEKTI ZASTRAŠIVANJA U SAVREMENIM USLOVIMA

Problem straha u vanrednim situacijama, posebno ratnim, predstavlja mnogo veću opasnost za moral boraca i naroda i štetnije deluje na mentalno zdravlje nego što je to bilo u prošlosti. Propagatori psihološkog rata računaju da mogu snažno delovati psihološkim akcijama na ličnost u izazivanju straha i panike kod vojske i građanstva i time uticati na slabljenje morala i otpora. Ovaj efekat smatraju do te mere značajnim da ga nazivaju četvrtom dimenzijom nuklearne eksplozije. Teško je pretpostaviti sve štetne posledice psiholoških opterećenja i poremećaja ličnosti u takvoj vanrednoj situaciji kao što je nuklearni rat koji još nije doživljen. Ipak, neki indikatori i ranija iskustva, pogotovo iz drugog svetskog rata, omogućavaju da stvorimo određene pretpostavke o delovanju straha na čoveka u ratu, u uslovima upotrebe savremenih sredstava za masovno razaranja i uništavanje. Tvrdi se da je borac u drugom svetskom ratu u zapadnim armijama mogao da izdrži prosečno oko 300 borbenih časova, a da ne doživi duševnu krizu i psihološki slom. Međutim, naši borci u NOR su ovu granicu znatno prevazilazili. I pored izuzetnih i često neviđenih psihofizičkih iskušenja i opterećenja, iako slabije naoružani od protivnika, mogli su da izdrže mnogo duže u borbi, a da ne dožive psihičke poremećaje. Njihova izdržljivost i vitalnost mogu se objasniti jedino svesnim psihološkim faktorima, visokim moralom i motivacijom koju su posedovali u borbi.

Intenzivan strah od moguće upotrebe nuklearnog oružja nesumnjivo je opterećenje savremenog čoveka. Opšta katastrofa koja bi zadesila čovečanstvo pri izbijanju nuklearnog rata narušila bi duševno zdravlje miliona ljudi. »Sama pomisao na rat uliva strah« — bili su masovni odgovori omladinaca u jednoj anketi u nekim evropskim zemljama. Manifestacije straha od moguće upotrebe nuklearnog naoružanja danas se očigledno ispoljavaju u oblasti kulture i društvene nadgradnje, nastranosti u ponašanju i odevanju pojedinaca, odvajanju od realnosti, bežanju u alkoholizam, uzimanju opojnih droga i širenju stavova »o besmislenosti života«. Pouzdano se tvrdi da zaplašenost od nuklearnog oružja utiče na formiranje nastranih, psihopatskih osobina ličnosti.

4. NEPRIJATNA DUŠEVNA DOŽIVLJAVANJA PRAĆENA STRAHOM

Ako se čovek nalazi u situaciji da iščekuje razvoj događaja, strah se ispoljava u vidu zabrinutosti, strepnje, bojazni, plašnje, teskobe i nespokojstva. Za strepnju je karakteristična nesigurnost i

neizvesnost. Ovo stanje često prati borba motiva u čoveku. Jedni motivi ga usmeravaju da izdrži napore u borbi, a drugi deluju u suprotnom pravcu. Dugotrajna strepnja i potreba za stalnom oprežnošću slabe budnost borca prema neprijatelju. Tako opada njegova psihofizička otpornost. Strepnja, kao poseban oblik straha, javlja se u ratu u najrazličitijim situacijama, u fazi neposrednih priprema za borbu, pred polazak u akciju, u periodu zatišja, pri izlasku na položaj i pripremanju napornih taktičkih vežbi, na straži, maršu, vanrednim i brojnim drugim situacijama. Brusio kaže da je »strepnja strah koji se rađa«. Vojnik koji očekuje borbu, ako nije okupiran nekom aktivnošću, predaje se maštanju i sanjarenju, oseća se emocionalno napet, što ga intenzivno iscrpljuje. Prema podacima grupe boraca iz NOR, u fazi strepnje, iščekivanja i pojave emocionalne napetosti rasterećivali su se na različite načine. Izjavljivali su: »Voleo sam da grickam hleb«; »Želeo sam da pušim«; »Nečujno sam zviždukao«; »Čistio sam oružje i čačkao bombu«.

Strepnja može biti razornija od straha. Za vreme takve psihičke napetosti, opterećenost i unutrašnji nemir mogu biti motiv nekontrolisanog ponašanja. Poznato je da vojnici u takvom stanju bez razloga otvaraju vatru, otkrivaju svoje borbene položaje, iako im ne pretila neposredna opasnost od neprijatelja. Strepnja vremenski traje duže i nije toliko intenzivna kao strah koji se rađa. Što se opasnost više približava, efekat strepnje je sve veći. U momentu suočavanja sa opasnošću strepnja prelazi u akutan strah. Pojavu strepnje uvek prati psihička napetost. Ovaj termin je u početku označavao i elementarne potrebe čoveka za hranom i drugim motivima koje treba da zadovolji. Suprotnost ovoj napetosti i opasnosti je osećanje životne sigurnosti. U ratu to označava uništenje izvora opasnosti i zaštitu od neprijatelja.

Iznenadjenje je vrsta straha koji se doživljava u nepredviđenoj situaciji, pri izbijanju neposredne opasnosti. Kod čoveka će se strah intenzivnije ispoljiti ako je nastao neočekivano. Pri pojavi iznenadnih situacija, kao što su katastrofalna stanja, reakcije ličnosti mogu biti u vidu inhibicije, nepokretnosti ili hiperaktivnosti, neorganizovanog bekstva, napada ili agresije. Naši partizani su u ratu iz zasede postizali uspešna iznenadjenja kod neprijatelja i izazivali strah, tako da nije bio u stanju da upotrebi oružje. U narodu se često kaže: »Tako sam bio iznenađen, da nisam mogao da maknem«; ili »Tako sam se uplašio, da su mi se noge odsekle«. Efekat iznenadjenja traje kratko vreme, oko 5—6 minuta.

Doživljavanje straha u produženoj opasnosti, posle faze iznenadjenja, može biti u vidu nekontrolisanog, delimično kontrolisanog

i kontrolisanog ponašanja. U nekontrolisanoj fazi osoba reaguje zbu-
njeno, inhibirano, beži ili agresivno napada. Vojnik u ovoj situaciji
često otvara vatru bez plana ili zagnjuri glavu u zemlju. Delimično
kontrolisano ponašanje javlja se u fazi od iznenađenja ka kontrolisa-
nom strahu. Popuštanje kontrole u ponašanju mogu izazvati razli-
čiti spoljni faktori kod vojnika u ratu, u slučaju kada napušta svoj
zaklon, približava se neprijatelju, pri naletu neprijateljskih tenkova,
artiljerijskog napada, upotrebe avijacije, mitraljeske i puščane plo-
tunske vatre i drugih zastrašujućih i iznenadnih situacija koje su pra-
ćene neprijatnim zvukom i eksplozijom. Prostorna udaljenost i ose-
ćanje udaljenosti od drugova i kolektiva ima negativan efekat na
emocionalnu stabilnost ličnosti. Vojnika koji zbog straha doživi psi-
hički slom bolje je zadržati u prednjim etapama. On se oseća sigurnijim među svojim drugovima, u prvoj borbenoj liniji, nego u po-
zadini.

Posle dugotrajnih psihofizičkih opterećenja i napetosti u pro-
duženoj opasnosti, odbrambeni psihofiziološki mehanizmi popuštaju,
opada fizička i psihička energija. Strah se održava, borbeni moral
opada, a ličnost ispoljava različite oblike neurotičnih reakcija. Kon-
flikt motiva, koji inače postoji u latentnom vidu između dužnosti,
obaveza, moralnih i etičkih stavova da se izdrži u borbi i straha za
vlastitu egzistenciju, sve se više produbljava. Da bi se »časno« iz-
vukao iz borbe, a da se takvo njegovo ponašanje ne bi procenilo kao
kukavičluk i izdaja, vojnik može da traži izlaz u bolesti. U ekstrem-
nim slučajevima napušta borbu, što se procenjuje kao izdaja i dezer-
terstvo.

U vanrednim i ratnim situacijama reakcije straha su često pro-
praćene i drugim neprijatnim emocijama. Tako je gnev emocija sa
kraćim trajanjem da često zaplašenu osobu pokreće na akcije bez
obzira da li su celishodne i opravdane. Ako u borbi osoba doživljava
emociju gneva, ona je agresivna, a ako prevladava strah, udaljava
se i beži. Mržnja je složenija i dugotrajnija emocija i često praćena
doživljavanjem strepnje, nesigurnosti i neizvesnosti. Ova emocija je
u ratu korisna budući da umanjuje strepnju i njene negativne efekte,
naročito ako je usmerena prema neprijatelju pod uslovom da se
suprotstavljamo njegovoj agresiji.

5. MANIFESTACIJE PANIKE U VANREDNIM SITUACIJAMA

Maksimalan i intenzivan strah u grupama, kolektivima, vojnim
jedinicama i masama može dovesti do masovnih psihopatoloških reak-

cija i panike.³ Uobičajena su shvatanja da se panika javlja u vidu anarhičnog, dezorganizovanog bekstva i povlačenja iz zone opasnosti. Obično je to najčešći oblik panike, ali se panične reakcije mogu ispoljavati i u vidu nepokretnosti ili izrazitih agresivnih i impulsivnih reakcija. Ima psihologa koji masovnu strepnju ubrajaju u paniku kao oblik latentne panike koja se može pretvoriti u masovno reagovanje bekstvom. Panično reagovanje se najčešće vezuje za ratne situacije.

Panika kao masovni oblik nekontrolisanog psihopatološkog ponašanja ličnosti pod uplivom straha i nesigurnosti u psihološko-psihijatrijskoj, a naročito vojnoj literaturi obično se obrađuje u vezi sa ratnim situacijama i događajima. Međutim, u savremenim uslovima nekontrolisano masovno reagovanje i ponašanje ličnosti od interesa je za proučavanje u svim kritičnim i vanrednim situacijama, kao što su elementarne i ratne katastrofe. Neosporno, ovi oblici reagovanja u vojnim jedinicama imaju izvesne svoje specifičnosti sa aspekta objektivnih ratnih uslova, unutarne vojne organizacije, sistema komandovanja i rukovođenja. Ali, u savremenim uslovima granica između fronta i pozadine u ratu se sve više briše i teško se osloboditi pretpostavke da se abnormalni oblici reagovanja iz vojske neće preneti u pozdanu i obratno. To govori da postoje subjektivni i objektivni faktori koji utiču na ispoljavanje masovnih psihopatoloških reakcija i panike. Stoga su potpuno nenaučne i proizvoljne teorije, prvenstveno one koje se susreću u vojnoj literaturi, gde se tvrdi da su neki narodi više skloni paničnom reagovanju od drugih.

Međutim, ako se malo bolje prouče anali istorije ratova, nijedna vojska, ni ona koja je bila u određenoj fazi na vrhuncu svoje slave i pobeda, nije bila lišena panike. U periodu najvećih osavajanja i pobeda, Napoleonova vojska je pokazivala panične reakcije. Nemačke jedinice su u drugom svetskom ratu u 1941. godini u periodu najvećih uspeha pokazivale panične reakcije kada su sovjetske trupe počele da upotrebljavaju raketne bacače »kaćuše«. Ovi i brojni drugi primeri govore o besmislenosti teorija da je panika kao pojava svojstvena ovom ili onom narodu.

Ako se stvore iznenadni, zastrašujući, opasni i preteći uslovi za opstanak pojedinaca ili grupa, panične reakcije se mogu uvek pojaviti. Bombardovanje gradova u drugom svetskom ratu stvaralo je zastrašivanja, razaranja i panične reakcije kod stanovnika svih

³ Ovaj pojam dolazi od grčke reči Pan, bića koje je prema njihovoj mitologiji polučovek, poluživotinja. Stari Grci su verovali da su životinje bežale niz litice, a vojska se povlačila sa bojišta, zato što je Pan stvarao zastrašivanja ispuštanjem divljih glasova i urlikanjem.

zaraćenih zemalja i naroda. Stoga je besmisleno isticanje nacionalnih, rasnih ili regionalnih momenata koji bi bili od presudnog značaja za ispoljavanje panike.

6. FAKTORI KOJI PODSTIČU PANIKU

Objektivni i subjektivni faktori koji dovode do paničnih reakcija međusobno se višestruko isprepliću. Ne možemo se oteti utisku da su iznenadne i zastrašujuće situacije, kao što su katastrofalne i ratne, koje donose opasnost, često objektivni uzroci panike. Ali, ove reakcije u tim situacijama podstiču i drugi pratni, stimulirajući faktori, kao što su zamor, iscrpljenost, glad, opadanje borbenog morala, razne epidemije i druge nepovoljne okolnosti koje izazivaju emocionalnu napetost i strah. Od drugih subjektivnih uzroka od značaja su: nedovoljno borbeno iskustvo, nedisciplina, buka, preuveličavanje opasnosti, razna iznenađenja, ubacivanje panikera, glasina itd.

Pojave i događaje u ratnim i drugim iznenadnim situacijama vojska i stanovništvo teško mogu da objektivno i svestrano prate, budući da su lišeni pouzdanih informacija, dok se dezinformacije vrlo lako šire i prihvataju. Da li će se psihopatološke, pa i panične reakcije ispoljiti, često zavisi i od toga kako je ličnost pojedine događaje opazila i procenila. U tim situacijama često nedostaje opšti pregled događaja, osobito ako se zbivaju noću. Ljudi su tada prinuđeni da svojom maštom nadoknađuju istinito i realno, zbog čega često imaju pogrešna i izopačena shvatanja o stvarnim događajima.

Iz istorije ratova poznati su brojni primeri panike koja je izazvana preuveličavanjem opasnosti. Navodi se primer da je talijanski ekspedicioni korpus 1896. godine, sastavljen od 15.000 dobro naoružanih vojnika, doživeo paniku u susretu sa etiopskim ratnicima kod Adu. Talijanski korpus je išao u tri kolone. Pri susretu leve kolone sa etiopskim ratnicima ovi su izazvali strahovitu viku i pojurili sa kopljima prema talijanskim vojnicima. Za vrlo kratko vreme panika je zahvatila sve tri talijanske kolone. Posledice su bile katastrofalne. Uspelo je da se spase svega oko 3.500 vojnika, a ostali su pobijeni od malobrojnijeg i slabije naoružanog protivnika.

U balkanskom ratu 1912. godine u borbi kod Kumanova između turske i srpske vojske, došlo je do paničnog stanja u turskoj vojsci koje je ubrzalo njeno povlačenje. Srpskim pukovima koji su bili iscrpljeni borbom trebalo je dati znak za povlačenje. Trubač, koji je trebalo da objavi znak za povlačenje, pogrešno je shvatio naređenje

i zatrubio je znak za napad. Turski vojnici, iznenađeni jurišom protivnika, počeli su panično da beže.

U korejskom ratu, aprila 1951. godine, jedna južnokorejska divizija, odlično opremljena pešadijskim naoružanjem i artiljerijom, odmarala se i nalazila u dobroj fizičkoj kondiciji. U toku noći počeli su panično da beže kada se u njenoj pozadini pojavila jedna manja kineska jedinica koja je zapucala. Vojnici ove divizije masovno su počeli da beže i ostavljaju naoružanje. Potrebno je bilo oko dve nedelje da se divizija ponovo nađe na okupu.

7. ZNAČAJ IZNENAĐENJA I DEZINFORMACIJA ZA IZBIJANJE PANIKE

Neposredna opasnost koja nastaje kao elemenat iznenađenja stvara povoljne uslove za paniku. Različite situacije, ako se organizuju i psihološki pripreme, mogu dovesti do iznenađenja, kao što su ubacivanje novih i nepoznatih oružja, neočekivani manevri, borbena buka, reči koje izazivaju strah i užas, razne glasine itd. Za ilustraciju ove pojave govore brojni primeri iz istorije ratova. Džingis-kan je iznenadnim manevrima svoje konjice i brzim prodorima izazivao paniku u vojsci i narodu u zemljama koje je osvajao. Napoleonove kolone u napadu kretale su se uvek većom brzinom nego čete drugih armija i svojim manevrima stvarale klinove u centar ili bok neprijatelja i time izazivale paniku. Upotreba novih naoružanja u ratovima uvek je bila sračunata i na stvaranje psihološkog efekta i panike. Prvi nemački napad bojnim otrovima 1915. godine kod Iprea u Francuskoj izazvao je paniku kod britanskih vojnika. Englezi su 1917. godine upotrebili prvi put tenkove kod Kambrea i izazvali paniku u nemačkoj vojci. Korišćenje nemačkih bombardera za obrušavanje u drugom svetskom ratu sejalo je smrt i paniku u napadnutim armijama. Dve atomske bombe bačene na japanske gradove Hirošimu i Nagasaki izazvale su užas i nezapamćenu paniku pored drugih razornih efekata, što je ubrzalo slom japanske armije.

Borbena buka i sve zastrašujuće situacije koje su praćene iznenađenjem stvaraju uslove za brže ispoljavanje panike. U borbi sa prirodom u fazi divljaštva ljudi su bili stalno izloženi zastrašivanjima. Bežali su od svega onoga što ih ugrožava. Zaštićivali su se od divljih zveri, elementarnih nepogoda, zemljotresa, oluja i gromova. Sve ove opasnosti bile su propraćene bukom koja je izazivala zastrašenost i uznemirenje. Pojavom podele rada i klasnih razlika, koje su dovele do međusobnih obračuna i ratova u manjim i većim razmerama, ljudi su počeli da primenjuju različita sredstva da bi

izazvali što veću buku (lovačke rogove, zviždaljke, bubnjeve i sl.). Borbeni poklici i vika poznati su kod ratnika u svim vojskama kroz istoriju ratova. U savremenim ratovima artiljerijska pucnjava, eksplozija bombi i buka aviona, tenkova i drugih ratnih sredstava, pored nepovoljnog i štetnog efekta, imaju istovremeno i negativni psihološki efekat na ličnost u celini, stvaraju psihičku napetost i narušavaju emocionalnu stabilnost.

Za vreme izvođenja ratnih operacija u napetim, iznenadnim situacijama ubacivanje fraza, parola i reči može da ima ogroman značaj. Poznate reči: »Beži!«; »Spasavaj se!«; itd., mogu da stvore uslove za nastanak paničnih, lančanih, kolektivnih reakcija — za razvijanje masovne panike. Primera iz istorije ratova ima mnogo. Nemci su preduzimali snažan napad na francuske položaje u Agoni 15. februara 1915. godine. Iako slabije opremljene, francuske trupe su pružale snažan otpor. U popodnevnom časovima jedan vojnik je povikao »Opkoljeni smo! Spasavaj se!«. Za tren oka mnoštvo vojnika ostavilo je oružje i napustilo svoje položaje. Panično bežanje vojnika sprečio je jedan energični oficir koji je uspeo da ih povрати na polazne položaje.

Podsticajni faktori koji mogu da utiču da dođe do pojave panike u vanrednim situacijama u ratu mogu biti veoma različiti. U svojoj knjizi »Ljudi protiv vatre« S. Maršal je opisao paniku u američkoj vojsci u drugom svetskom ratu 1944. godine kod nasipa Karantan. Jedan vodnik bio je ranjen. Bez traženja dozvole od starešine pojurio je u pozadinu da mu se ukaže lekarska pomoć. Za njim su uskoro potrčali i vojnici iz njegovog voda, a kasnije se to prenelo i na susedne vodove. Autor zaključuje: »Panika je bila zahvatila čitavu liniju fronta«. Pored udaljavanja i bežanja, paniku mogu da potpomognu razne glasine i dezinformacije. Ove pojave su veoma dobro poznate u svim ratovima. U Severnoj Africi 1943. godine među nemačkim vojnicima se bila proturila vest da će biti kastrirani od američkih lekara za odmazdu zbog zločina koje je nemačka vojska počinila nad Poljacima i Jevrejima. Za tu akciju, navodno, pripremljeno je bilo oko dvadeset hiljada američkih lekara. U ovu vest su čak poverovali i nemački generali.

U kratkom aprilskom ratu 1941. godine u bivšoj jugoslovenskoj vojsci širio se preko »pete kolone« veliki broj glasina, što je doprinelo bržem rasulu vojnog i državnog aparata bivše Jugoslavije. U vanrednim i ratnim situacijama naročito su štetni panikeri zbog širenja raznih glasina, napuštanja položaja i bežanja. O njima govori i list »Borba« u početku našeg ustanka u broju od 25. oktobra

1941. godine. To su »oni koji gube glavu, koji nesvesno oko sebe seju strah i paniku«. Neosporno je da su razlozi koji panikere pobuđuju da unose panično raspoloženje veoma različiti. Većinom su to nesvesni motivi kod malodušnih i kolebljivih osoba. Međutim, među njima ima i namerno organizovanih akcija koje sprovode razni neprijateljski elementi i diverzanti u nameri da što više utiču na opadanje borbenog morala kod protivnika.

Pukovnik docent
dr Milanko JOVIČEVIĆ